

Juozas SKIRIUS

XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tada Kosciuską

Juozas Skirius – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Visuotinės istorijos katedros vedėjas, profesorius; adresas: T. Ševčenkos 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: juozas.skirius@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – Lietuvos užsienio politikos istorija 1918–1940 m., JAV lietuvių politinė veikla 1905–1949 m., Lietuvos vyriausybės ryšiai su užsienio lietuviais 1927–1940 m., istorijos mokymo priemonių vidurinei mokyklai ekspertavimas.

Anotacija. Straipsnyje apžvelgiamas lietuvių požiūris į 1794 m. sukilimo vadą Tada Kosciuską ir pateikiami jo kilmės bei tautiškumo priklausomybės vertinimai. Tie klausimai daugiausia dėmesio susilaukė tarp JAV lietuvių. Jie jautriai reagavo į JAV lenkų atvirus pareiškimus, jog JAV nepriklausomybės karo didvyris generolas Tadas Kosciuska buvo lenkiškos kilmės, Lenkijos pilietis. JAV lietuviai (J. Hertmanavičius ir J. Koncevičius-Končius) bandė parengti anglų kalba atskirą studiją, skirtą T. Kosciuskos lietuviškai kilmei įrodyti. Pagrindinis jų argumentas – pats T. Kosciuska laiškuose minėjo savo lietuvišką kilmę. Dėl neaiškių priežasčių tokios studijos ne tik anglų, bet ir lietuvių kalba mes iki šiol neturime. Tarybiniam laikotarpyje tautiškumo klausimas istorikų darbuose nebuvo aktualus. T. Kosciuskos lietuviškumas buvo siejamas su LDK pilietišku. Istorikas R. Jastas rinko medžiagą generolo biografijai ir jo ryšiams su Lietuva nušviesti, bet istoriko mirtis sutrukdė išleisti monografiją. Tarp Lietuvos istorikų vyrauja nuomonė, kad T. Kosciuska – gudų bajorų kilmės, bet iš LKD, o JAV gyvenančių lietuvių istorikų ir besidominčių istorija darbuose dominuoja teiginys, kad T. Kosciuska yra arba lietuvis, arba lietuviškos kilmės gudų bajoras iš LDK.

Prasminiai žodžiai: Tadas Kosciuska, JAV lietuviai, JAV lenkai, Amerika, Lietuva, J. Hertmanavičius, J. Koncevičius, R. Jastas.

Abstract. The article reviews the Lithuanians' attitude towards Tadas Kosciuska (*Kościuszko*), the leader of 1794 rebellion as well as presents the estimation of his descent and nationality. These issues received close attention from the Lithuanians residing in the USA. They sensitively reacted towards the Polish emigrants' explicit statements that the USA Independence War hero General Tadas Kosciuska was of Polish descent, a citizen of Poland. Therefore, they even attempted (e. g. J. Hertmanavičius, J. Koncevičius-Končius, A. Šalna) to prepare a detailed study in the English language

to prove T. Kosciuska's Lithuanian origin. Unfortunately, because of unknown reasons, we do not have this kind of study either in the English or Lithuanian languages up to now. During the Soviet period, the issue of national identity was not appropriate in historians' works as T. Kosciuska's Lithuanian origin was associated with the citizenship of the Grand Duchy of Lithuanian (GDL). Historian R. Jastas collected the material about the General's biography and his relations with Lithuania; however, the historian's death terminated the research, and the monograph was not published. Some Lithuanian historians advocate the idea that T. Kosciuska is a Belarusian nobleman but from the GDL while Lithuanian historians from the USA are of the opinion that T. Kosciuska is either Lithuanian or a Belarusian nobleman of Lithuanian descent from the GDL.

Key words: Tadas Kosciuska, American Lithuanians, American Poles, America, Lithuania J. Hertmanavičius, J. Koncevičius, R. Jastas.

Juovas

2008 metais mokslinės komandiruotės JAV metu, dirbdamas Amerikos lietuvių kultūros archyve (toliau – ALKA) Putname, susipažinau su lietuvių veikėjų Juozo ir Vytauto Širvydų dokumentiniu fondu, kuriame radau bylą, įvardintą *Lenkai Amerikoje*. Tai iš esmės JAV lietuvių spaudos iškarpos ir *Vienybės* redaktoriaus V. Širvydo komentarai JAV lenkų veiklos ir santykių su lietuviais klausimais. Peržiūrėdamas medžiagą, atkreipiau dėmesį į vieną iškarpą iš JAV lietuvių socialistų dienraščio *Naujienos*, leidžiamo Čikagoje. Tai buvo straipsnis *Lenkai mėgsta puošti svetimomis plunksnomis*. Po šio pavadinimo stambesnėmis raidėmis buvo išspausdintas paaiškinimas:

„Juzefą Pilsudskį mes jiems veltui atiduodame, bet Tadas Kostiuška ir Adomas Mickevičius savo kilmę, širdimi ir siela yra mūsų!“ [35, 6]. Straipsnio atsiradimą lietuviškame laikraštyje išprovokavo JAV lenkų veiksmų ruošiantis paminėti artėjančių Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybės 200 metų sukaktį. Mat 1975 m. rugpjūčio 20 d. Čikagos dienraščio *Sun Time* numeryje buvo išspausdinta didelė Tado Kosciuškos bareljefo nuotrauka su užrašu „Pagerbti lenkų didvyriai“. Toliau buvo rašoma, jog Lenkų amerikiečių kongreso ir Lenkų tautinės sąjungos prezidentas Aloyzas A. Mazewskis JAV Federaliniuose rūmuose nudengė žalvarinę lentą revoliucijos karo didvyriui T. Kosciušakai pagerbti. Cereemonijoje dalyvavo keletas JAV kongreso narių. Be to, ta proga JAV lenkų susivienijimo laikraščio *Dziennik Związkowy* dviejuose – rugpjūčio 20 ir 23 d. – numeriuose buvo įdėti du straipsniai: įžanginis – *Kosciuszko i Pulaski* – bei kitas, skirtas šių dviejų generolų paminklinių lentų atidengimui pažymėti. Spaudos straipsniuose jie abu pateikiami kaip lenkų kilmės atstovai [35, 6]. Dienraščio *Naujienos* pozicija paskatino plačiau pasidomėti lietuvių išeivijos požiūriu, vertinant T. Kosciuškos kilmę. Kartu pamėginsime aptarti ir svarbiausią informaciją apie T. Kosciušką, skelbtą Lietuvoje.

JAV lietuviams, diskutuojant su JAV lenkais minimos asmenybės kilmės klausimu, buvo būtina savo pozicijas viešinti ne tik lietuviškuose leidiniuose, bet ir tarp angliškosios visuomenės. Tam tikslui pasiekti išeivijos publikuojamuose leidiniuose ne tik lietuvių, bet ir anglų kalba (tam tikros sintezės, skirtos išeivijos istorijai nušviesti) buvo pabrėžiamas T. Kosciuškos lietuviškumas, apie tai buvo rašomi straipsniai išeivijos spaudoje. Šio teikiamo straipsnio autorius daugiau dėmesio kreipė į tą medžiagą, kuri nebuvo viešinama, bet saugoma archyvuose. Tokia medžiaga atspindi bendresnes tendencijas, leidžia pastebėti JAV lietuvių veiklos, propaguojant T. Kosciuškos lietuviškumą, tam tikras kryptis ir siekius. Tuo labiau, kad iki šiol niekas iš tyrinėtojų tokia dokumentine medžiaga nesidomėjo.

Surinktos publikacijos Vilniaus didžiosiose bibliotekose bei rasta įdomi dokumentinė medžiaga Lietuvos ir JAV lietuvių archyvuose buvo pagrindinė bazė formuojant rašomojo straipsnio pagrindinius teiginius bei vertinimus.

1. JAV lietuvių bandymai parašyti knygą apie Tadą Kosciušką iki 1940 m.

Ilgametis Lietuvos atstovas JAV Povilas Žadeikis, gerai pažįstantis lietuvių išeiviją, 1937 m. viename savo laiške Užsienio reikalų ministerijai Kaune pabrėžė, kad „gen. Tado Kostiuškos lietuviškumas Amerikos lietuviuose yra visados aktuali tema“ [7, 396]. Pirmas mums žinomas lietuvių publikuotas straipsnis, skirtas T. Kosciušakai, 1926 m. gruodžio 29 d. buvo paskelbtas anglų kalba Niujorko

žurnale *Commonweal*. Straipsnio autorius kunigas Juozas Končius-Koncevičius (1891–1975), pasiremdamas lenkų istorikų darbais ir publikuotais T. Kosciuškos dokumentais anglų kalba, pažymėjo generolo lietuvišką kilmę [45]. Įdomu tai, kad straipsnis pasirodė netrukus po karinio perversmo Lietuvoje. Perversmas sukėlė JAV visuomenės tam tikrą susidomėjimą Lietuva. Be to, tais metais buvo švenčiamas JAV nepriklausomybės 150 metų jubiliejus. Kadangi T. Kosciuškos populiarumas ir pagarba jo asmeniui bei JAV visuomenėje buvo neginčijami dalykai, J. Končius, reikia manyti, mėgino tuo pasinaudoti, primindamas, kad už JAV nepriklausomybę kovojo ir lietuviai. Be to, tą pačią medžiagą anglų kalba, tiesa, šiek tiek praplėstą, kunigas išspausdino populiariame lietuvių išeivijos jaunimo žurnale *Vytis*. Autorius norėjo su savo surinkta medžiaga apie generolą supažindinti ir jau lietuviškai nebekalbančią išeivijos jaunimo dalį [46].

Mums yra žinoma, kad J. Končius aktyviai rinko medžiagą apie T. Kosciušką Kongreso bibliotekoje Vašingtone ir kitose įstaigose, siekdamas parašyti ir išleisti apie jį atskirą veikalą. Tuo tikslu autorius kreipėsi ir į Lietuvos pasiuntinį Vašingtone Bronių K. Balutį prašydamas patarpininkauti, ieškant T. Kosciuškos laiškų, rašytų 1815 metais Rusijos carui. 1930 m. vasario 5 d. B. K. Balutis kreipėsi laišku į Lietuvos pasiuntinį Maskvoje Jurgį Baltrušaitį prašydamas padėti J. Končiui – surasti minėtus laiškus ir padaryti fotokopijas [1, 194]. Pasisekė ar nepasisekė surasti laiškus, mums nežinoma, bet J. Končius numatyto veikalo neparašė. Tačiau reikia tikėtis, kad jo asmeniniame archyve (greičiausiai Pasaulio lietuvių archyve prie Lituanistikos tyrimų ir studijų centro Čikagoje) gali būti išlikusi kunigo surinkta medžiaga, kuria galėtų pasinaudoti šiuandieniniai istorikai.

Kitas JAV lietuvių veikėjas, literatas ir žiniasklaidininkas Juozas Hertmanavičius (1874–1943) buvo užsibrėžęs parašyti daugiatomę Lietuvos istoriją anglų kalba. Tai nebuvo atsitiktinumas, nes dar 1921 metais Čikagoje išėjo jo parašyta trumpa Lietuvos istorija anglų kalba *Historical Outlines on Lithuania* [21, 354], kuri ir buvo planuojamos daugiatomės istorijos pagrindas. Apie savo akademinį planą, tikėdamasis Lietuvos valdžios paramos, 1937 m. rugpjūčio 12 d. jis informavo Lietuvos pasiuntinį Vašingtone P. Žadeikį. Pasiuntinį pirmiausia domino galimybė parašyti ir atskiru veikalu išleisti monografiją apie Tadą Kosciušką. Mat prieš metus buvo šventas jo 190 metų jubiliejus, kuriame aktyviai dalyvavo JAV lenkai, o JAV lietuvių galimybės reklamuoti JAV generolą, kaip lietuviškos kilmės emigrantą, buvo gana ribotos. Pirmiausia reikėjo turėti rimtą mokslinę studiją. Taigi, nepraėjus savaitei nuo laiško gavimo, P. Žadeikis tai pirmiausia pasiūlė J. Hertmanavičiui ir pabrėžė, jog „Amerikos lietuviai nekantrauja, kad apie gen. Tado Kosciuškos lietuviškumą Amerikos visuomenė mažai nežino, nes Tadas Kosciuška čia ištikro težinomas tik kaip „Polish Patriot“ (...) Moksliskai, objektyviai parašyta monografija apie Kosciuškos lietuviškumą, man rodos, yra labai laukiama“ [8, 400]. Tiesa, prieš tai P. Žadeikis kreipėsi į Lietuvos URM Spaudos biuro vadovę Magdaleną Avietinaitę, pasiūsdamas jai J. Hertmanavičiaus

laiško nuorašo dalį ir klausdamas, ar būtų galima tikėtis finansinės paramos, jeigu jis parengtų minimą monografiją. Pasiuntinys nurodė, kad J. Hertmanavičius gerai išmano lenkų ir amerikiečių istorikų darbus bei šaltinius ir sugebės objektyviai išdėstyti medžiagą anglų kalba [7, 396]. Be to, pats J. Hertmanavičius susidomėjo P. Žadeikio pasiūlymu ir labai greitai, t. y. rugsėjo 4 d., atsiuntė mašinėle rašytą 37 puslapių tekstą *Who Was Kosciuszko? (Kas buvo Kosciuszka?)*. Tai, kaip spėjo P. Žadeikis, buvo dalis rašomos Lietuvos istorijos teksto. Diplomatas, susipažinęs su tekstu, pastebėjo, kad darbą dar reikia tobulinti, ir tikėjosi, kad prie jo kokybės gerinimo galėtų prisidėti ir Lietuvos istorikai [10, 72]. Bet apskritai jį džiugino tai, kad darbo pradžia jau padaryta ir kad darbe lietuvis T. Kosciuszka pateikiamas kaip nuoširdus laisvės mylėtojas ir kovotojas, kaip istorinės Lietuvos, galbūt suslavintos lietuviškos giminės, sūnus, kuris buvo trijų tautų – amerikiečių, lenkų ir lietuvių – bičiulis [9, 61]. J. Hertmanavičius neprieštaravo, kad Vytauto Didžiojo universiteto istorikai pataisytų ir papildytų, kaip jiems atrodo reikalinga, minėtą darbą. Tiesa, buvo galvojama ir apie tokį galimą talkininką tarp JAV istorikų. Pats P. Žadeikis įsipareigojo surasti knygos leidybai ir autoriaus honorarui pinigų [11, 84]. Kartu jis politiniais sumetimais prašė autoriaus niekur neužsiminti apie Lietuvos pasiuntinybės rodomas pastangas.

Lietuvos atstovo įsitikinimu, knygą reikėjo spausdinti Amerikoje ir čia ieškoti leidėjo. Jis siūlė autoriui kreiptis į JAV lietuvių Tėvynės mylėtojų draugiją ir į Susivienijimą lietuvių Amerikoje, gal jį kokią kitą patriotinę draugiją ar turtingesnę verslininką, kurie prisidėtų prie knygos išleidimo [12, 112]. Mat šiuo veikalu, kaip teisingai pastebėjo P. Žadeikis, JAV lietuviai buvo labai suinteresuoti. Tačiau jis neskubino knygos leidybos, nes prašė dar padirbėti prie veikalo teksto, parinkti daugiau faktinės medžiagos. Jis rėmėsi tuo, kad vienas JAV istorikas įrodinėjo, jog T. Kosciuszka nebuvo Džordžo Vašingtono draugas, net nebuvo jo sutikęs, nors generolas K. Pulaskis tikrai buvęs prezidentui artimas [13, 192]. Reikėjo tai patikrinti ir, jeigu tai ne tiesa, paneigti. P. Žadeikis taip pat stengėsi padėti renkant medžiagą. Jis informavo J. Hertmanavičių, kad Lietuvos spaudoje – *Lietuvos aidas* Nr. 506 ir *Vakarai* Nr. 257 – buvo išspausdinti apie T. Kosciuską straipsniai. Be to, kaip jis rašė, turi gavęs iš prof. Manningo brošiūrą prancūzų kalba *Kosciuszko et les Etats-Unis* bei nurodo lenkų istoriko Tadeušo Korzono knygą. Autoriui paskatinti ir išlaidoms rengiant darbą padengti Lietuvos pasiuntinys atsiuntė šiek tiek pinigų [14, 329]. Tuo tarpu, kol dar rengiama monografija leidybai, P. Žadeikio siūlymu, autorius galėtų Čikagos angliškoje spaudoje publikuoti trumpus straipsnius apie T. Kosciuską ar apskritai apie Lietuvą. Išėjusių straipsnių iškarpas prašė atsiųsti į Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone, o už tai pažadėjo išrūpinti J. Hertmanavičiui honorarus, „bent tokius kokius Lietuvoje moka“ [12, 112]. Taip buvo mėginama skatinti plėsti lietuvišką propagandą angliškoje spaudoje. Tačiau archyvuose nepavyko rasti ne tik prašomų iškarpų, bet ir užuominos apie J. Hertmanavičiaus publikuotus straipsnius.

Yra žinoma, kad Lietuvos užsienio reikalų ministerija 1939 metų viduryje per Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone

gavo J. Hertmanavičiaus penkių tomų *Lithuanians and their Relations with their Neighbors* rankraštį, kur buvo ir apžvalga *Kas buvo Tadas Kosciuszka?* P. Žadeikis, komentuodamas rankraštį, pažymėjo, jog tai ilgų metų kruopštus darbas, paremtas įvairiais šaltiniais. Nors darbas nepretenduoja būti mokslinis (yra labiau kompiliacinis, kuriame galima rasti ir abejotinų vietų), tačiau vertas dėmesio ir pagarbos, nes skirtas išeivijos jaunimui ir JAV angliškai visuomenei, kuri jau dabar žino lietuvius ir Lietuvos valstybę, bet „kuri mažai tesuvokia apie lietuvių darbus praeityje“ [16, 17]. Buvo tikimasi Lietuvos istorikų pagalbos tvarkant rankraščio tekstą ir vyriausybės finansinės paramos išleidžiant daugiatomį veikalą. Tačiau prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, o po to Lietuvos okupacija eliminavo tokių projektų įgyvendinimą. Tiesa, Lietuvos nepriklausomybės 20 metų proga J. Hertmanavičius buvo apdovanotas LDK Gedimino III laipsnio ordinu. Be to, Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis prašė savo vyriausybės finansiškai paremti sunkiai gyvenanti J. Hertmanavičių, skiriant jam nuo 1939 metų nuolatinę pašalpą bent 200 litų per mėnesį [15, 263]. Taigi, veikalas apie T. Kosciuską taip ir neišvydo dienos šviesos. Pats autorius mirė 1943 metais. Tais pačiais metais JAV išėjo jo parengta Lietuvos istorijos apžvalga *A Brief Historical Sketch of Lithuania* [29, 223], kurioje trumpai nušviestas ir T. Kosciuskos lietuviybės klausimas. Reikia manyti, kad jo literatūrinis palikimas išliko ne tik jo asmeniniame archyve, kurio dalis yra saugoma Lenkijoje Krokuvos Jogailos universiteto bibliotekos rankraštyne, bet ir Lietuvos centriname valstybės archyve ar net JAV lietuvių archyvuose.

2. JAV lietuvių veiksmai propaguojant T. Kosciuskos lietuviškumą iki 1940 m.

Įtempti santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos, Vilniaus praradimas ir kova dėl jo prieškaryje tiesiogiai veikė patriotiškai nusiteikusius lietuvius. Tarp JAV lietuvių T. Kosciuskos klausimas buvo keliamas pirmiausia antilenkiškumo pagrindu. Neatsitiktinai išeivijoje įsteigtuose Vilniui vaduoti sąjungos skyriuose ši asmenybė buvo prisimenama. Pavyzdžiui, Vilniui vaduoti sąjungos Hartfordo skyrius 1933 m. spalio 13 d. priėmė ir pasiuntė į Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone rezoliuciją, kurioje buvo prašoma „atlikti tyrimą ir nustačius gen. Tado Kosciuską lietuvių tautybės padaryti žygius atitaisant istorinę klaidą JAV istorijoje, įteikiant atatinamą prašymą JAV vyriausybei per Valstybės departamentą ir tuo būdu syki ant visados išspręsti lietuvių su lenkais ginčą gen. Tado Kosciuskos tautybės klausimu“ [3, 1128]. Tokios rezoliucijos atsiradimą išprovokavo JAV mokyklose naudojami istorijos vadovėliai, kur T. Kosciuszka minimas kaip asmuo „of Polish nationality“. Savo atsakyme Hartfordo lietuviams pasiuntinys B. K. Balutis pažymėjo, jog tautybės reikalų jokie tyrimo nereikia daryti, nes kiekvienas istorikas tai žino, net ir „rimtesni

lenkai to neginčija“, bet nutyli, kad „tautybės atžvilgiu buvo iš Lietuvos (...) nors lietuviškai jis nemokėjo“. Esmė ta, kaip nurodė pasiuntinys, T. Kosciūška buvo Žečpospolitos pilietis, kartu ir Lenkijos pilietis, lenkų armijos generolas ir į JAV atvyko kaip lenkų armijos generolas [3, 1128]. Anot B. K. Balučio, buvo nemažai lietuvių kilmės žmonių, dirbančių Žečpospolitai, kurioje Lietuva, kaip valstybinis vienetas, buvo visiškai išnykusi. Pasiuntinys įdomiai supriešina T. Kosciūšką ir J. Pilsudskį: „Šiandieninis Pilsudskis taipgi neužsigina esąs lietuvis – priešingai net giriasi tuomi ir lenkus vadina durniais ir jaučiasi lygiai taip, kaip ir Kosciūška juos vadindavo. Bet kad mes turėtume prie Pilsudskio didelės meilės ir net mėgintume versti J. V. Vyriausybę pripažinti Pilsudskį lietuviu – to nelabai kas iš lietuvių norėtų. Tarp Pilsudskio ir Kosciūškos gal yra tik tas skirtumas (ir tai Kosciūškos naudai), kad Kosciūškos laikais nebuvo nepriklausomos Lietuvos ir todėl jis dirbo Unijos naudai (...) Kaip Tadas Kosciūška pasielgtų tokiose aplinkybėse, kaip yra dabar – ar jis stotų vien už nepriklausomą Lietuvą, ar pasielgtų taip kaip Pilsudskis elgiasi – to, žinoma, šiandien niekas negali tikrai pasakyti. Iš jo veiksmų ir raštų vienok nesimato aiškiai, kad jis būtų buvęs „separatistas“, t.y. nepriklausomos Lietuvos, atskirtos nuo Lenkijos, šalininkas“ [3, 1129]. B. K. Balutis mėgina paaiškinti, jog lietuviai didžiuojasi T. Kosciūška ne tik dėl to, kad jis buvo lietuvis, bet ir todėl, kad Lietuva davė kitoms tautoms didį ir garsų žmogų. Kartu, anot jo, tai yra garbė mūsų tautai ir Lietuvos valstybei [3, 1129].

Kalbėdamas apie netikslią, lietuvių išeivių nuomone, informaciją istorijos vadovėliuose, Lietuvos diplomatas priminė, kad anglų kalboje „nationality“ reiškia ir pilietybę, ir tautybę. Todėl, jo teigimu, išeivijos atstovai turėtų papildyti skelbiamą informaciją ir išaiškinti JAV visuomenei, jog T. Kosciūška buvo lenkiškos Žečpospolitos pilietis, bet lietuvių tautybės. Taigi tokius pataisymus, anot B. K. Balučio, reikėtų rekomenduoti atskirų JAV valstijų Mokyklų departamentams (School Boards), kur tvirtinami mokykliniai vadovėliai. Be to, pabrėžiama, kad Mokyklų departamentų nariai yra renkami ir tuo gali pasinaudoti išeiviai dalyvaudami jų rinkimuose [3, 1130] ir išskeldami savo reikalavimus T. Kosciūškos lietuviybės įtvirtinimo vadovėliuose klausimu.

B. K. Balutis, atmesdamas istorinės tiesos ištaisymo būdą kreipiantis su atitinkamais reikalavimais į valdžios aukščiausias įstaigas, platinant politines rezoliucijas, ragino išeiviją pirmiausia panašius klausimus kelti spaudoje, paskaitose angliškai visuomenei. Jis priminė, kad tokiu būdu rytinių valstijų lietuviams pavyko priversti JAV Pašto valdybą išleistuose pašto ženkluose su T. Kosciūškos atvaizdu nežymėti, kad jis buvo lenkas [3, 1130].

T. Kosciūškos lietuviškumo patvirtinimas buvo siejamas ir su jo tariamų giminaičių, gyvenančių Lietuvoje, siekiu gauti generolo palikimą Amerikoje. Buvo žinoma, kad JAV Kongresas jam padovanojo 500 akrų (daugiau nei 200 ha) žemės. Šie tariami giminaičiai susisiekė su JAV lietuviams ir prašė jų pagalbos ieškant palikimo. Tokiu būdu taip pat buvo skatinami JAV lietuvių patriotiniai jausmai, jų aktyvumas. Pavyzdžiui, 1934 m. spalio 22 d. Lietuvos laikinasis

patikėtinis Vašingtone Mikas Bagdonas rašė Užsienio reikalų ministerijai Kaune, kad į jį kreipėsi Amerikos lietuvių legiono Dariaus-Girėno posto vadovai prašydami išsiaiškinti, ar tiesa, kad Krekenavos arba Naujamiesčio (Panevėžio apskrityje) parapijų 1801–1806 metų laikotarpio mirties knygose yra fiksuojama Ona Kosciūškaitė-Kimbarienė (gen. T. Kosciūškos sesuo). Taip pat tų parapijų 1787–1801 metų laikotarpio gimimo knygose patikrinti, ar nėra Felicijaus Kimbaro, Onos sūnaus, gimimo metrikų [5, 904]. Tai nebuvo naujiena, nes dar 1931 metais į Lietuvos pasiuntinį JAV B. K. Balutį kreipėsi inžinierius Zigmas Senkevičius iš Kauno, kuris, skirtingai nei kiti pretendentai į T. Kosciūškos palikimą, įteikė giminės genealogijos sąrašą su metrikais. Bet, kaip pastebėjo pasiuntinys, trūko svarbiausio dokumento, kuris parodytų, kad jo prosenelės prosenėlė Ona Kosciūškaitė-Kimbarienė tikrai buvo T. Kosciūškos sesuo. Mat T. Kosciūška tikrai turėjo dvi seseris, bet jos ištekėjusios gyveno ne Krekenavoje, o Lietuvos Brastos apylinkėse. B. K. Balučio nuomone, T. Kosciūškos palikimo bylą galima nuodugnai tirti tik tada, kai pretendentai į palikimą įrodytų savo tikrą įpėdinystę [2, 768–769]. Nežiūrint to, Lietuvos pasiuntinys, matyt, daugiau propagandos sumetimais šiuo reikalu domėjosi JAV Valstybės departamente, rinko žinias iš kitų šaltinių. Paaiškėjo, kad kažkada JAV Kongreso padovanota T. Kosciūškai žemė buvo parduota kažkokiai prancūzei madmuazel Felix. Be to, jeigu žemė ir nebūtų parduota ar padovanota, vis viena, remiantis senaties teise, nebūtų galima jos atgauti [2, 768–769]. Vėliau tyrinėtojų buvo nustatyta, kad T. Kosciūška savo testamente nurodė, kad jo palikimas skiriamas JAV negrams išpirkti iš vergijos ir jų mokykloms statyti. Žinoma, kad 1826 m. Newarke buvo už jo pinigų pastatyta pirmoji mokykla ir jo vardu pavadinta [39, 83; 51, 49]. Taigi, pretendentų iš Lietuvos į generolo giminybę ir tariamą turčinį palikimą buvo ne vienas, ir tai skatino domėtis ir gilintis į T. Kosciūškos galimą lietuviškumą platesniuose išeivijos sluoksniuose.

Amerikos lietuvių legionas vieną savo postą Niujorke 1930 metais pavadino generolo T. Kosciūškos, kaip „pirmojo lietuvių kareivio Amerikoje“, vardu [24, 171]. JAV lietuviai ne tik stengėsi propagandos srityje pabrėžti T. Kosciūškos lietuvišką kilmę, bet vykdė tam tikrus „lietuviškumo“ veiksmus JAV lenkų atžvilgiu. Pavyzdžiui, Lietuvos konsulas Čikagoje Antanas Kalvaitis 1934 m. gegužės 11 d. raštu informavo Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentą Kaune apie įvykusi lietuvių-lenkų incidentą. Gegužės 6 d. į Čikagą atvyko Lenkijos ambasados Vašingtone sekretorius Moscickis, Lenkijos prezidento sūnus. Ta proga vietiniai lenkai surengė mitingą Čikagos Humboldto parke. Parke nuo seno buvo pastatyta T. Kosciūškos statula, prie kurios vietiniai lenkai rengė svarbiausius savo paminėjimus ir šventes. Prieš renginį nakties metu nežinomi lietuviai papuošė T. Kosciūškos statulą vėliavomis: į vieną ranką įdėjo Lietuvos trispalvę, į antrą – JAV vėliavą. Vėliavos plevėsavo iki 11 valandos ryto ir tik susirinkę žmonės į iškilmes abi vėliavas pašalino [4]. Suprantama, kad tai negerino JAV lietuvių ir lenkų tarpusavio santykių, kurie net karo metu ir pokaryje, kai Lenkiją ir Lietuvą kontroliavo okupantai, išliko šalti.

3. Pokario JAV lietuvių pastangos įtvirtinti T. Kosciuškos lietuviškumą

1946 metais Niujorke išėjo JAV istoriko Tomo G. Čeiso (Chase) apibendrinto pobūdžio knyga *Lietuvos istorija* anglų kalba. Autorius, aprašydamas Lenkijos-Lietuvos respublikos antrąjį padalinimą ir pasipriešinimą Rusijos armijai, labai trumpai nurodo, kad pasipriešinimo vadovas buvo „lietuvis Tadas Kosciška, Amerikos revoliucinio karo veteranas“, gimęs Lietuvoje, Naugarduko apskrityje [21, 191]. (Tiesa, reikia pastebėti, kad anglų kalboje jo vardas rašomas lenkiška tarme – *Thaddeus*). Knygos autorius glaudžiai bendravo su JAV lietuviais veikėjais ir tai turėjo įtakos jo palankiam lietuvių požiūriui į kai kuriuos ginčytinus klausimus. Tais pačiais metais kairesnės pakraipos autorius dr. A. Petrika savo straipsnyje aprašydamas T. Kosciuškos veiklą nesureiškina jo tautiškumo, nes jis „tautiškai sąmoningu lietuviu nebuvo“. Autorius pažymi, kad generolą savinasi ne tik lenkai ir lietuviai, bet ir ukrainiečiai, nors jis kilęs iš Lietuvos. Tačiau A. Petrikai svarbu ne tautybė, bet drąsa, santūrumas ir demokratiškumas [51, 50].

Už kelerių metų, t.y. 1948 m., Lietuvių kultūros institutas Niujorke išleido Kosto Jurgėlos parašytą *Lietuvių tautos istoriją* anglų kalba. Knygoje nemažai vietos paskirta T. Kosciuškos vaidmeniui sukilime nušviesti, primenant jo ryšius su Amerika. Autorius pažymi, kad Karo akademijoje Varšuvoje mokėsi „daug lietuvių jaunuolių, tame tarpe ir būsimasis generolas Tadeušas Kosciška (...) iš Lietuvos“ [38, 332, 344]. Tačiau neslepama, jog generolas nebuvo Lietuvos valstybingumo šalininkas, nes, kaip K. Jurgėla rašo, „sukilimo metu Vilniuje įsikūrus Lietuvos tautinei tarybai, T. Kosciška, kurstomas aristokratų patarėjų „separatizmo“ baime tuo svarbiu momentu, paleido Lenkų ir Lietuvių tarybas ir sudarę Bendrą Vyriausiąją tautinę tarybą“ [38, 348]. Įdomiausia tai, kad autorius knygoje po tradiciniu T. Kosciuškos portretu rašo – *Generolas Tadas Kosciška – lietuvis, lenkas ir amerikietis* [38, 351]. Tuo lyg ir pažymima šios asmenybės reikšmė trimis tautoms. K. Jurgėlos knyga – tai bene pirmoji išėivijoje išėjusi jau mokslinio pobūdžio studija. Tai netenkino kai kurių išėivijos sluoksnių. Tautinės krypties populiarus žurnalas *Margutis* 1951 m. išspausdino V. K. Prutenio straipsnį *T. Kosciška – Lietuvos sūnus*. Autorius straipsnį pradėjo T. Kosciuškos žodžiais: „Kas aš esu jei ne lietuvis“, o toliau, trumpai pristatęs jį, išvardina anglų kalba leistas enciklopedijas, kur T. Kosciška įvardinamas kaip lietuvis; pasiremia 1920 m. Londone išleista Monikos M. Gardner nedidelės apimties T. Kosciuškos biografija, kurioje jis parodomas kaip Lietuvos sūnus [52, 14]. Tokiais argumentais pasirėmė 1975 m. JAV lietuvis J. Venclova savo knygelėje suskaičiuodamas ir įvardindamas tuos autorius (ne tik lietuvius, bet ir kitataučius), kurie T. Koscišką laiko lietuviškos kilmės [59, 65–66].

Aktyvus T. Kosciuškos lietuviškumo šalininkas buvo Lietuvos garbės konsulas Bostone advokatas Antanas Šalna. Tarp jo asmeninių dokumentų, saugomų Amerikos

lietuvių kultūros archyve Putname (Konektikuto valstijoje), yra gausi medžiaga (atskiros bylos), skirta pagrįsti ne tik T. Kosciuškos, bet ir generolo Kazimiero Pulaskio lietuvišką kilmę. Konsulas rinko, kaupė ir progai pasitaikius garsino T. Kosciuškos lietuviškumą leidiniuose [56], skirtuose angliškai kalbančiam JAV visuomenei. Kaip galima spręsti iš jo archyvo medžiagos, konsulas planavo parašyti knygą apie generolą.

JAV lietuvius plačiau su T. Kosciuškos veikla Amerikos nepriklausomybės kare supažindino Jurgis Kiaunė, parašęs straipsnį 1954 metų žurnalui *Karys*. Autorius pabrėžia, kad ne dypukai pirmieji emigrantai, atvykę į JAV tęsti kovos už savo tautos ir valstybės laisvę. Pirmas, anot autoriaus, prieš gerą šimtmetį buvo „mūsų tautietis Kosciška“, kurio žygdarbiai ir geras vardas Amerikoje prisidėjo prie to, kad ir lietuviai „šiandien, Kosciuškos palikuonys, didžiojo garso šešėlyje esame geriau traktuojami, nei kiti“ [44, 267].

Po karo į JAV atvykus keliolikai profesionalių istorikų iš Lietuvos suaktyvėjo Lietuvos istorijos įvairių klausimų nušvietimas spaudoje ir atskirais leidiniais. Plačiau ir išsamiau T. Kosciuškos veiklą lietuviškai aptarė istorikė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė savo stambioje sintezėje *Lietuvos istorija*, kuri išleista 1956 m. Čikagoje Tėvynės mylėtojų draugijos iniciatyva. Autorei „Kosciška „gente Ruthenus, natione Lithuanus“, yra kilęs iš Lietuvos. Šeimos pradininkas, diakas Fedka, buvo didžiojo kunigaikščio Aleksandro raštininkas, o jo sūnui Kosciškai Žygimantas II davė 16 a. Naugardėlio vaivadijoje Siechanovičių kaimą, kuris virto visos giminės lizdu (...) Gimęs 1746 m. ir 12 m. amžiaus netekęs tėvo, Tadas buvo motinos Ratomskaitės kukliai auginamas“ [27, 740]. Istorikė atkreipia skaitytojo dėmesį į tai, jog „savo būdu Kosciška buvo tikras lietuvis: kuklus, santūrus, mažakalbis. Nors jis kalbėjo lenkiškai, bet Lietuvą mylėjo lygiai, kaip savo tėvynę mylėjo anglų kilmės amerikiečiai, kovoje su angliais“ [27, 742]. Ji, pasiremdama lenkų istoriko Tadeušo Korzono knygos apie T. Koscišką medžiaga, parodo, jog generolas 1790 m. rašo Naugarduko vaivada generolui Niesiolovskui laišką prašydamas perkelti iš Lenkijos į Lietuvą karinei tarnybai: „Panorėkite gražinti mane į Lietuvą, nebent išsižadate manęs ir laikote mane netinkamą jums tarnauti? Kas gi esu, jei ne lietuvis, jūsų tautietis, jūsų pačių išrinktas? (...) Jeigu šie mano žodžiai jūsų nesuminkštins, jeigu neiškelsit mano reikalo seime, kad galėčiau sugrįžti, aš, tur būt, pats Dievas mato, ką nors sau blogą padarysiu, nes piktis ima, kad būdamas iš Lietuvos turiu tarnauti Karūnai, tuo tarpu kai jūs neturite nė trijų generolų (tik jų Lietuvos kariuomenei tada reikėjo)“ [27, 742–743]. V. Daugirdaitė-Sruogienė rašo, kad T. Kosciška buvo pirmas, kuris savo atsišaukimais į Lietuvos liaudį prabilo lietuviškai. Savo lietuvišką kilmę jis patvirtina laiškuose carui Aleksandru I, prašydamas užtarimo Lietuvai: „Lietuvis esu ir rūpi man mano tėvynės ateitis“ [27, 773]. Knygos autorė, kaip ir minėtasis K. Jurgėla, įdėjo tradicinį generolo portretą, prie kurio parašyta: *Tadas Kosciška – Didis Lietuvos sūnus, kovojęs už mūsų krašto, Lenkijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų laisvę* [27, 741].

1957 metais išėjo *Lietuvių enciklopedijos* 12 tomas, kuriame pirmą kartą plačiau lietuviškai buvo pristatytas T. Kosciuška. Istorikas Konstantinas Avižonis parašė ne tik biografinį straipsnį, bet ir atskirą straipsnį, skirtą Kosciuškos sukilimui [18, 474–478]. Anot autoriaus, „Kosciuška Tadas Andrius Bonaventura, gen., žymus Lietuvos ir Lenkijos patriotas, kovojęs už Lietuvos, Lenkijos ir JAV laisvę. Buvo gudų kilmės bajoras, laikęs save lietuviu“ [18, 471]. Istorikas straipsnyje akcentuoja T. Kosciuškos sentimentus Lietuvos-Lenkijos nepriklausomybei santykiuose su Rusijos carais Pavlu I ir Aleksandru I bei Prancūzijos imperatoriumi Napoleonu. Išeivijos istorikas Algirdas Budreckis savo straipsniuose pabrėžia, kad T. Kosciuška buvo populiarus tarp Lietuvos valstiečių, apie jį net buvo dainos dainuojamos, bet jį kildino iš gudų bajorų, gyvenusių LDK [19, 263; 20, 161].

Daktaro Antano Kučo redaguotoje *Amerikos lietuvių istorijoje* gana trumpai yra pristatomas T. Kosciuška, kaip JAV lietuvis. Pasiremdamas jau anksčiau skelbtais faktais knygos autorius rašo: „Amerikos revoliucijos karo dalyvių tarpe užtinkamos ir lietuviškai atrodančios pavardės (...) Tačiau neabejotinai tikros lietuviškos kilmės buvo Tadas Kosciuška ir Mykolas Grabauskas“ [17, 14]. Kartu A. Kučas pažymi, kad T. Kosciuška „Prancūzijoje gyvendamas, 1806 m. birželio 28 d. jis papildė savo ranka dar Amerikoje sudarytą testamentą, kuriame aiškiai pabrėžė, kad jis buvo *native of Lithuania*“ [17, 15]. Be to, autorius kalbėdamas apie senuosius JAV lietuvius nurodo, kad XIX a. Kalifornijoje gyveno Kristina Narbutaitė, kuri sakėsi esanti tikra Tado Kosciuškos dukra. Ji 1875 m. Varšuvoje išleido veikalą apie savo gyvenimą Amerikoje [17, 21].

Minėti straipsniai ir studijos darė įtakos vėlesniems JAV lietuvių leidiniams, ypač populiariems ne tik lietuvių, bet ir anglų kalba. Todėl didžiąjai JAV lietuvių daliai nebekilo abejonų dėl T. Kosciuškos lietuviškos kilmės [23, 45–50; 25, 7–11; 26, 8–9; 43, 109; 47, 18; 50, 109 ir kt.]. Iš esmės pokarinėje lietuvių išeivių visuomenėje ši pozicija įsitvirtino ir tapo istorine realybe.

4. T. Kosciuškos asmenybė Lietuvos visuomenėje

Berods, pirmasis lietuviškai prabilęs apie T. Kosciuškos lietuvišką kilmę buvo poetas ir publicistas Mečislovas Davainis-Silvestravičius. Jis, prisidengdamas slapyvardžiu Veveris, dar 1883 metais *Aušroje* paskelbė straipsnį *Tadeusz Kaszczka buvo Lietuvninkas*. M. Davainis-Silvestravičius rėmėsi lenkų kalba paskelbtu generolo 1784 m. rašytu laišku, kur jis pažymi savo lietuvišką kilmę [60, 137]. Tokia informacija lietuvių atgimimo laikotarpiu visiškai suprantama. Kartu ji padėjo pagrindus vėlesnėms lietuvių-lenkų-baltarusių diskusijoms dėl T. Kosciuškos, kaip ir poeto Adomo Mickevičiaus, savinimosi tautiniu pagrindu.

Lietuvos respublikos (1918–1940 m.) laikotarpiu tarp lietuvių nekilo jokių abejonų dėl T. Kosciuškos lietuviybės, nors didesnių tyrinėjimų (net straipsnio) apie tai nebuvo paskelbta. Profesorius Mykolas Biržiška buvo pirmasis nepriklausomoje Lietuvoje pasisakęs apie lietuvių T. Kosciušką 1918 metais išleistoje knygelėje *Lietuvos sukilimas 1794 metais*. Garsioje A. Šapokos redaguotoje *Lietuvos istorijoje*, skirtoje to meto moksleivijai, kuri atspindėjo to laikotarpio lietuvių istorikų pažiūras, kalbant apie 1794 metų sukilimą, buvo fiksuota, kad „sukilėliai visą valdžią atidavė generolui Kosciuškai (jis buvo kilęs iš Naugarduko vaivadijos ir laikė save lietuviu)“. Be to, akcentuota ir tai, kad „Kosciuška, norėdamas sukelti valstiečius, išleido atsišaukimų, žadėdamas visiems, prie sukilimo prisidėjusiems, laisvę (tokių atsišaukimų buvo išleistų ir lietuviškai)“ [48, 438]. Reikia pasakyti, kad ši sintezė sudarė pagrindą vėlesniems Lietuvos praeities tyrinėjimas ir vertinimams.

Pokario Lietuvoje tarybiniais istorikams nebuvo aktualu, greičiausiai nebuvo valdžios toleruojama, praeities asmenybių (išskyrus kovotojų už liaudies interesus) aukštinimas, o tuo labiau jų tautiškumo priklausomybės aiškinimas. Iš mokyklinių vadovėlių, akademiųjų leidinių buvo išimti T. Kosciuškos tradiciniai portretai. Nedidelės apimties, šiek tiek nacionalizmo atspindžių turinčiame istoriko Juozo Jurginio parašytame ir pirmą kartą 1957 metais išleistame mokykliniame vadovėlyje *Lietuvos TSR istorija* (po to keletą metų pakartotas leidimas) buvo labai trumpai pažymėta, kad „Lenkijoje sukilimui vadovavo Tadas Kosciuška. Jis buvo ir vyriausiasis sukilimo vadas“ [41, 55]. Čia nėra jokių akcentų, kokia tai asmenybė ir koks jos ryšys su Lietuva. 1986 metais, jau M. Gorbachiovo pertvarkos laikotarpyje, Istorijos institutas Vilniuje išleido akademiinį veikalą *Lietuvos TSR istorija/1. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, kuriame skaitytojas taip pat ne daugiau sužino apie minimą istorijos veikėją. Rašoma, kad „sukilimą surengė Lenkijos patriotai (...) Sukilimui vadovauti buvo pakviestas pasižymėjęs JAV kovose dėl nepriklausomybės iš LDK kilęs generolas Tadas Kosciuška“ [49, 225]. Tiesa, akademikas J. Jurginis, vienas iš minėto veikalo autorių, savo keliose knygose yra plačiau aprašęs T. Kosciuškos ryšius su prastuomene, užsiminęs apie jo išleistus atsišaukimus ir lietuvių kalba, apie jo pasisakymus už valstiečių pilietines teises, apie tai, kad jis lietuviškame atsišaukime save vadina Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės vadu ir panašiai [40]. Įdomu pastebėti, jog Partijos istorijos instituto darbuotojas V. Savickis dar 1967 metais Vilniaus laikraštyje *Vakarinės naujienos*, kuris išleidavo lietuvių ir rusų kalbomis, paskelbė straipsnelį su didingai skambančiu pavadinimu *Liepsningas patriotas*. Tačiau patriotas T. Kosciuška, anot autoriaus, pasirodo, buvo „didysis lenkų tautos sūnus“ [55, 3]. Tuo pačiu metu daugiausia dėmesio 1794 metų sukilimui skyrė istorikas Rimantas Jاسas. Jis parašė ne vieną straipsnį to meto Lietuvos spaudoje apie T. Kosciušką, kur generolas nurodytas kaip „Lenkijos nacionalinis didvyris“. R. Jاسas žinojo, kad T. Kosciuška save vadino lietuviu, tačiau, anot jo, „lietuvio sąvoka čia pavartota senoviškai, kuomet lietuviu buvo vadinamas kiekvienas LDK pilietis, nepaisant jo gimtosios kalbos ir etninės kilmės“ [31, 6]. Istorikas pastebi,

kad T. Kosciuškos teigimas, jog jis yra lietuvis, susilaukė daug dėmesio ir plačių diskusijų. Tyrinėtoji buvo svarbiau ne tiek generolo tautiškumas, kiek jo ryšiai sukilimo metu su Lietuva [33, 6, 25]. Tačiau mirtis nutraukė R. Jaso tyrinėjimus ir planuojama knyga, skirta T. Kosciuškos veiklai sukilimo metu nušviesti, taip ir nebuvo parengta. Būtina priminti, kad tarybiniais metais Vilniuje viena gatvė buvo pavadinta T. Kosciuškos vardu. Ji išliko iki šių dienų.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, istorikai galėjo laisvai išsakyti savo nuomonę, pateikti vertinimus, kurie ankstesniame laikotarpyje pro ideologinius varžtus nebūtų galėję praslysti. Per paskutinius kelis dešimtmečius susiformavo darbingas būrelis XVIII amžiaus Lietuvos problemų tyrinėtojų. Tačiau 1794 metų sukilimo ir T. Kosciuškos veiklos tyrinėjimų gausa negalime pasigirti. Tik 1996 m. gruodžio 12 d. Lietuvos istorijos institute įvyko Lietuvos mokslininkų rūmų organizuota konferencija *Tadas Kosciūška ir Lietuva*. Tai buvo pirmas rimtas bandymas dėti pamatus T. Kosciuškos vaidmeniui sukilime Lietuvoje išaiškinti, padiskutuoti jo kilmės klausimu. Pranešimus perskaitė R. Jاسas, Juozas Tumelis, Jonas Daujotas, Ramunė Šmigelskytė, dr. Feliksas Sliessoriūnas. Svarstyta nemažai ginčytinų klausimų. Konferencijai vadovavo ir įžangos žodį tarė akademikas Vytautas Merkys. Pranešimų pagrindu buvo publikuoti du darbai – R. Šmigelskytės mokslinis straipsnis *Tado Kosciuškos vertinimas Targovicos konfederacijos laikotarpio periodinėje spaudoje* [57] ir J. Tumelio nedidelės apimties knygelė *Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviškieji raštai* [58]. Tik po aštuonerių metų, t. y. 2004 m. balandžio 22 d., Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Generolo J. Žemaičio Lietuvos karo akademijos iniciatyva muziejaus patalpose buvo organizuotas dar vienas mokslinis renginys – *1794 metų Tado Kosciuškos sukilimo Lietuvoje 210-ųjų metų paminėjimas-konferencija*. Pranešimus perskaitė Žyngintas Būčys, dr. Vladas Rakutis, Eduardas Brusokas, dr. Juozas Tumelis, doc. dr. Romas Batūra [62]. Deja, konferencijos medžiaga, kaip rinkinys, dienos šviesos neišvydo. Būta tam tikros informacijos ir periferinėje spaudoje. Pavyzdžiui, 1991 metais *Kauno dienoje* V. Junevičius paskelbė straipsnelį *Pavergtųjų gynėjas*, kur dar kartą buvo priminta skaitytoji T. Kosciuškos lietuviška kilmė [37, 3], o 1994 metais *Panevėžio balsas* paskelbė R. Grėbliūno straipsnelį *Tauta privalo neužmiršti savo didvyrius*, kur autorius T. Kosciušką laiko „Lenkijos vyru“, bet prie lietuvių priskiria sukilimo generolą Tomą Vavžeckį, kilusį iš Panevėžio krašto [28, 5]. Taigi, ir toliau tarp pačių lietuvių bendresnės nuostatos T. Kosciuškos kilmės klausimu nėra.

Džiugu, kad į mokyklinius vadovėlius sugrįžo T. Kosciuškos portretas ir mokiniai jau gauna išsamesnę informaciją. Pavyzdžiui, *Briedžio* leidyklos išleistas vadovėlių serijos *Laikas IX klasės vadovėlio* (2006) 42 puslapyje yra įdėta ištrauka iš T. Kosciuškos laiško Naugarduko vaivada 1790 metais, kur yra žodžiai: „Kas gy esu, jei ne lietuvis, jūsų tautietis (...)“, o 43 puslapyje po T. Kosciuškos portretu parašyta: „Gimė netoli Minsko. Buvo gudų kilmės, tačiau, kaip ir dauguma to meto bajorų, laikė save lietuviu – LDK piliečiu“.

Vietoje pabaigos

Tado Kosciuškos tautinės, pilietinės, net ir teritorinės priklausomybės klausimas yra diskusinis ne tik tarp lietuvių, lenkų ir baltarusių, bet ir tarp pačių lietuvių. Tačiau šiai asmenybei Lietuvos istorikai pernelyg mažai yra skyrę dėmesio, palyginti su Lenkijos istorikais ar net Baltarusijos istorikais, kurie taip pat turi paskelbę keletą stambių tyrinėjimų. Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos biografinis katalogas fiksuoja 56 įvairaus pobūdžio publikacijas (dominuoja populiarios) lietuvių kalba apie T. Kosciušką (tiesa, tai nėra išsamus sąrašas, bet ir trūkstamų straipsnių taip pat nėra gausu), bet nė vienos stambesnės sintezės knygos forma, o biografinio tipo monografijų, parašytų lenkų kalba, skaičiuojama dešimtimis. Reikia pasakyti, kad iki šiol neturime lietuviškos mokslinės sintezės ne tik apie T. Kosciušką, bet ir apie kai kuriuos Lietuvos valdovus (Aleksandrą, Žygimantą Augustą ir kt.), garsius politikus ir karo vadus. Taigi, Lietuvos istorikams atsiveria didelė veiklos erdvė.

Tęsdami J. Koncevičiaus, J. Hertmanavičiaus ir R. Jaso pradėtą tradiciją, Lietuvos istorikai galėtų parengti išsamią, „lietuvišką“, studiją, skirtą ne tik T. Kosciuškos biografijai, veiklai, bet ir jo ryšiams su Lietuva atskleisti. Jau iki šiol įvairių tautų istorikų ir šiaip neprofesionalų yra padaryta labai daug. Reikia lietuvių tyrinėtojo, kuris gerai mokėtų lenkų, anglų ir rusų kalbas, gebėtų perskaityti tekstus baltarusių ir prancūzų kalbomis, suvoktų vykusius procesus ne tik Abiejų tautų respublikoje XVIII a. antroje pusėje, bet ir Europoje bei Š. Amerikoje. Toks istorikas iš esmės būtų pasiruošęs parengti ir įteikti Lietuvos visuomenei platų ir apibendrintą tyrimą, skirtą T. Kosciuškos biografijai nušviesti, išaiškinti jo kilmę ir giminytės ryšius su galbūt kitomis žinomomis LDK šeimomis, galėtų profesionaliai diskutuoti su lenkų, baltarusių ir rusų istorikais.

Šaltiniai ir literatūra

1. 1930 02 05 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone B. K. Balučio laiško Lietuvos pasiuntiniui Maskvoje J. Baltrušaičiui nuorašas. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 656, ap. 1, b. 112, l. 194.
2. 1931 12 10 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone B. K. Balučio rašto Nr. 1500 „Tado Kosciuškos palikimo reikalai“ URM Kaune nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 115, l. 768–769.
3. 1933 10 07 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone B. K. Balučio laiško J. Leonaičiui Hartforde nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 117, l. 1128–1131.
4. 1934 05 11 Lietuvos konsulo A. Kalvaičio rašto Nr. 2110 Lietuvos URM Politikos departamentui nuorašas. *LTSC/PLA*, Lietuvos konsulato Čikagoje (1924–1940) fondas, dėžė nr. 4, bylos ir lapai nenumeruoti.

5. 1934 10 22 Lietuvos atstovas Vašingtone M. Bagdono rašto Lietuvos URM nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 118, l. 904.
6. 1937 08 13 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško M. Dyliui Niujorke nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 127, l. 389.
7. 1937 08 17 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško URM Spaudos biuro viršininkei M. Avietinaitei nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 127, l. 396.
8. 1937 08 18 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško J. Hertmanavičiui Čikagoje nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 127, l. 400.
9. 1937 09 30 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško J. Hertmanavičiui Čikagoje nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 128, l. 61.
10. 1937 10 06 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio rašto „Dėl Tado Kosčiuškos „lietuvybės“ URM Spaudos biuro viršininkei M. Avietinaitei nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 128, l. 72.
11. 1937 10 07 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško J. Hertmanavičiui Čikagoje nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 128, l. 84.
12. 1937 10 15 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško J. Hertmanavičiui Čikagoje nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 128, l. 112.
13. 1937 11 04 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško J. Hertmanavičiui Čikagoje nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 128, l. 192.
14. 1937 12 09 Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiško J. Hertmanavičiui Čikagoje nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 128, l. 329.
15. 1938 10 26 P. Žadeikio rašto „Dėl pašalpos J. J. Hertmanavičiui“ užsienio reikalų ministrui S. Lozoraičiui nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 131, l. 263.
16. 1939 05 29 P. Žadeikio rašto „J. J. Hertmanavičiaus rankraštis: „Lithuanians and their relations with their neighbors““ URM Spaudos biuro direktoriui nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 1, b. 133, l. 17.
17. *Amerikos lietuvių istorija*. Redagavo dr. Antanas Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, 1971. 639 p.
18. AVŽ. K. (Konstantinas Avižonis). Kosciuška. *Lietuvių enciklopedija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1957, t. 12, p. 471–478.
19. BUDRECKIS, Algirdas. Kosciuškos sukilimas Lietuvoje. *Karys*, 1965, nr. 9, p. 258–266.
20. BUDRECKIS, Algirdas. Kosciuška tremtyje. *Karys*, 1970, nr. 6, p. 161–165.
21. CASE, Thomas G. *The Story of Lithuania*. New York: Stratford House, 1946. 392 p.
22. CIZAUSKAS, Aalbertas. Jefferson and Kosciuško. *Bridges* (Philadelphia), 1994, vol. 18, nr. 2, p. 13–14.
23. CIZAUSKAS, Albertas. Jefferson and Kosciuško: Two views of Equality. *Lituanus*, 1994, vol. 40, nr. 3, p. 45–50.
24. C. R. J. Kosciuszko, Andrew Thaddeus Bonaventura (Lith. Tadas Kosciuška). *Encyclopedia Lituanica*, Boston, 1973, vol. 3, p. 168–171.
25. ČIŽAUSKAS, Albertas. Kosciuško: Soldier, Humanitarian, Lithuanian. *Lithuanian Heritage* (Lemont), 1996, vol. 3, nr. 2, p. 7–11.
26. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. Tadas Kosciuška. *Skautų aidas* (Čikaga), 1991, nr. 1, p. 8–9.
27. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. *Lietuvos istorija. Lietuva amžių sukuryje*. Chicago: Tėvynės Mylėtojų Draugija, 1956. 947 p.
28. GRĖBLIŪNAS, Rymantas. Tauta privalo neužmiršti savo didvyrių. *Panevėžio balsas*, 1994, kovo 30, nr. 60, p. 5.
29. HERTMANAVIČIUS, Juozas. *Lietuvių enciklopedija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1956, t. 8, p. 223.
30. EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993. 228 p.
31. JASAS, Rimantas. Norėjęs panaikinti baudžiamą. *Gimtas kraštas*, 1971, vasario 4, nr. 6, p. 6.
32. JASAS, Rimantas. Tadas Kosciuška ir Amerika. *Mokykla*, 1992, nr. 10–11, p. 32–35.
33. JASAS, Rimantas. Tadas Kosciuška ir Lietuva. *Jaunimo gretos*, 1967, nr. 10, p. 25; JASAS, Rimantas. Tadas Kosciuška ir Lietuva. *Gimtas kraštas*, 1967, spalio 19, nr. 38, p. 6–7.
34. JASAS, Rimantas. 1794 metų sukilimo reikšmė Lietuvai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1994, nr. 3, p. 6–7.
35. J. Pr. Lenkai mėgsta puoštis svetimomis plunksnomis. *Naujienos*, 1975, rugpjūčio 26, p. 6.
36. JUKNIS, Antanas. *Thaddeus Kosciuszko: the Champion of Freedom*. New York: J. K. Tautmyla, 1966. 16 p.
37. JUNEVIČIUS, Vandalinas. Pavėgtųjų gynėjas. *Kauno aidas*, 1991, kovo 22–29, nr. 10, p. 3.
38. JURGĖLA, Constantine R. *History of the Lithuanian Nation*. New York: Lithuanian Cultural Institute, 1948. 544 p.
39. JURGĖLA, Kostas. Tadas Kosciuška ir Abraomas Linkolnas. *Karys*, 1955, nr. 3, p. 82–83.
40. JURGINIS, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiamos panaikinimo)*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 157–159; JURGINIS, Juozas. *Istorija ir kultūra. Kultūros pažangos apybraižos*. Vilnius: Mintis, 1984, p. 167–169.
41. JURGINIS, Juozas. *Lietuvos TSR istorija*. Vadovėlis vidurinėms mokykloms. Kaunas, 1958, p. 54–55.
42. Jurgis Vašingtonas ir Tadas Kosciuška. *Karys*, 1954, nr. 2, p. 53.
43. KAROSAS, Viktoras. *Lietuvos ryšys su Amerika. Istorinė apybraiža*. Chicago: Devenių kultūrinio fondo leidinys Nr. 2, 1977. 176 p.
44. KIAUNE, Jurgis. Generolas Tadas Kosciuška Amerikoje. *Karys*, 1954, nr. 11, p. 267–268.
45. KONCEVIČIUS, Joseph B. Kosciuszko: A Lithuanian. *Commonweal* (magazine), New York, December 29, 1926.
46. KONCEVIČIUS, Joseph B. Kosciuszko A Lithuanian Patriot. *Vytis*, 1927, nr. 3, p. 53–54; nr. 4, p. 85–87.
47. dr. KUČAS, Antanas. *Lithuanians in America*. Boston: Published by Encyclopedia Lituanica, 1975. 349 p.

48. *Lietuvos istorija*. Red. A. Šapoka. Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1936, p. 438–439.
49. *Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1986, t. 1, p. 225–227.
50. *Lithuania 700 years*. Edited by dr. Albertas Gerutis. New York: Manyland books, 1984, XIV, 458 p.
51. PETRIKA, A. Tadas Kosciuszka ir jo veikla. *Šviesa* (Brooklyn), 1946, nr. 2, p. 48–52.
52. PRUTENIS, Kas. Vytautas. T. Kosciuszka – Lietuvos ūnus. *Margutis* (Chicago), 1951, nr. 3, p. 14–15.
53. PUZINAS, Jonas. *Rinkiniai raštai*. Chicago, 1983, t. 2, p. 601–606.
54. RAUSTIS, A. Tadas Kosciuszka. *Vytis*, 1927, nr. 4, p. 9–92; nr. 5, p. 122–123.
55. SAVICKIS, V. Liepsningas patriotas. *Vakarinės naujienos*, 1967, spalio 14, nr. 242, p. 3.
56. SHALLNA, Anthony O. Adjudication of General Kosciuszko's wills. *The Massachusetts Law Society Journal. 20th Anniversary Edition*. December 1949, p. 123–126; SHALLNA, Anthony O. General Kosciuszko – A Lithuanian? *Pasaulio lietuvių žinyras*. Sudarė Anicetas Simutis. Brooklyn: Lietuvių prekybos rūmai New Yorke, 1958, p. 68–70.
57. ŠMIGELSKYTĖ, Ramunė. Tado Kosciuškos vertinimas Targovicos konfederacijos laikotarpio periodinėje spaudoje. *Lietuvos istorijos metraštis 1996 metai*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 111–119.
58. TUMELIS, Juozas. *Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviškieji raštai*. Vilnius: Žara, 1997. 56 p.
59. VENCLOVA, Jonas. *Lietuvių tautos pašaukimas*. Chicago, 1975, p. 65–66.
60. VEVERIS, Tadeuzas Kasciuszka buvo Lietuvninkas. *Aušra*, 1883, nr. 5, p. 136–138.
61. VIDIKAIUSKAS, K. Kokios tautybės buvo Kosciuszka ir Pulaskis. *Vytis*, 1928, nr. 5, p. 115.
62. 1794 metų Tado Kosciuškos sukilimo Lietuvoje 210-ųjų metų paminėjimas-konferencija [žiūrėta 2010-11-05]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/prev_ivers/Vilnius/LNM_kosciuskos_konferencija.htm>.

*Gauta 2011 m. vasario 7 d.
Pateikta spaudai 2011 m. kovo 14 d.*

Summary

General Tadas Kosciuszka in the Historical Consciousness of the American Lithuanians (the 20th Century)

The article reviews the Lithuanians' attitude towards Tadas Kosciuszka (Kościszko), the leader of 1794 rebellion as well as presents the estimation of his descent and nationality. These issues received close attention from the Lithuanians residing in the USA, especially during the pre-war period. They sensitively reacted towards the Polish emigrants' explicit statements that the USA Independence War hero General Tadas Kosciuszka was of Polish descent, a citizen of Poland. The American Lithuanians in their press, in their gatherings and in their reports to the USA authorities tried to deny the General's Polish origin. There turned up quite a number of Kosciuszka's phony relatives from Lithuania to claim the General's inheritance about which little was known. All these things sparked a keen interest in the General's descent among the American Lithuanians. Therefore, they even attempted (e. g. J. Hertmanavičius, J. Koncevičius-Končius, A. Šalna) to prepare a detailed study in the English language to prove T. Kosciuszka's Lithuanian origin. This initiative was supported by the Lithuanian representatives in the USA, the main reason being the fact that T. Kosciuszka himself mentioned his Lithuanian descent in some of his letters. Unfortunately, because of unknown reasons, we do not have this "Lithuanian" study either in the English or Lithuanian languages up to now. During the Soviet period, the issue of national identity was not appropriate in historians' works as T. Kosciuszka's Lithuanian origin was associated with the citizenship of the Grand Duchy of Lithuanian (GDL). Historian R. Jasas collected the material about the General's biography and his relations with Lithuania; however, the historian's death terminated the research, and the monograph was not published. Some Lithuanian historians advocate the idea that T. Kosciuszka is a Belarusian nobleman but from the GDL while Lithuanian historians from the USA are of the opinion that T. Kosciuszka is either Lithuanian or a Belarusian nobleman of Lithuanian descent from the GDL. Unfortunately, it should be stated that the number of Lithuanian historians' works, devoted to T. Kosciuszka's biography, his activity and relations with Lithuania, is regrettably and unforgettably low; we lag behind not only the Polish but also Belarusian historians in terms of researches conducted and scientific results published concerning the above mentioned issues.